

GURLAN SHAHRI TARIXIDAN LAVHALAR

Matyoqubova Sevara Davron qizi

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti Tarix fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm diyorida davlatlar faoliyatida munosib o'rin egallagan Gurlan shahrining tarixiy shakllanishi, rivojlanishi, yozma va arxeologik manbalarda tahlillari natijasida olingan ma'lumotlar masalalarini yoritib bergan. Arxeologik tadqiqotlar natijasida yuzaga chiqqan qadimgi sug'orish tizimlari, mudofaa devorlari, kulolchilik buyumlari va tangalar kabi topilmalar shahar iqtisodiyoti va madaniy hayotini to'laqonli o'rganishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: Qadim Xorazm diyori, Gurlan shahri, S.P.Tolstov, qo'rg'on, qal'alar, tangalar, Yunesko, Ibn Havqal, Al - Istahriy, qadimiy yozuvlar.

Qadim Xorazmning ko'hna shaharlaridan biri bo'lgan Gurlan shahri Buyuk Ipak yo'lining muhim savdo markazlaridan biri bo'lib, Xorazm davlatining siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotida muhim o'rin tutgan. Gurlan hududi qadimiy Xorazm sivilizatsiyasining markazlaridan biri bo'lgan. Shahar qadimdan suv bilan ta'minlanish tizimlari va sug'orish kanallari orqali dehqonchilik markazi bo'lib kelgan. Gurlan O'rta Osiyo tarixida katta o'rin tutgan Xorazm davlatining bir qismi bo'lib, uning iqtisodiy va madaniy markazlaridan biri sifatida tanilgan.

Xorazmshohlar davrida shahar mudofaa devorlari bilan o'ralgan va strategik ahamiyatga ega bo'lgan. Gurlan shahri qadim zamonlardan beri aholi yashaydigan hudud bo'lgan. Bu yerda turli davrlarda turli xalqlar yashagan va o'z madaniyatlarini rivojlantirgan. Gurlan va uning atrofidagi hududlar Islomdan oldin ham muhim savdo yo'llarida joylashgan. Bu joylar orqali karvonlar o'tgan va savdo-sotiq faoliyatlari amalga oshirilgan.

VIII asr birinchi choragida Islom dini kirib kelishi bilan Gurlan shahri yanada rivojlandi. Bu davrda Gurlan musulmonlar uchun muhim madaniyat va ta'lim markaziga aylandi. Shaharda masjidlar, madrasalar va boshqa diniy obidalar qurildi. O'rta asrlar davomida Gurlan shahrida turli davlatlar va imperiyalar ta'siri ostida rivojlanish davom etdi. Gurlan o'zining madaniyati, san'ati va ilm-fani bilan mashhur bo'ldi. Gurlan shahrining nomi Gurlan nomi turkiy tilidan kelib chiqadi va "gullar" yoki "gullash" ma'nosini anglatadi[4].

Xorazmning Gurlan shahridagi o'tkazilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida qadimiy shaharning qoldiqlari, jumladan qadimiy mudofaa devorlari, istehkomlar va shaharning turar-joy qoldiqlari aniqlangan. Bu joylar qadim zamonlardagi shaharsozlik va mudofaa tizimlarini o'rganishga imkon berdi. Gurlan atrofida

joylashgan qadimiy qo'rg'on va qal'alar, jumladan, minoralar va g'orlar arxeologlarning diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Bu obidalar asosan ilk o'rta asrlarga tegishli ekanligini tadqiqotlarda aniqlandi.

Qazishma jarayonida topilgan kulolchilik buyumlari, sopol idishlar, tangalar va turli metall ashyolar Gurlan aholisi hayot tarzi va iqtisodiy faoliyati haqida qimmatli ma'lumot beradi. Tadqiqotlar davomida bu yerda Islom tarixi bilan bog'liq maqbara va masjid qoldiqlari ham aniqlangan. Bu obidalar diniy va madaniy merosni o'rganishda muhim ahamiyatga egadir.

Gurlan shahridagi arxeologik izlanishlar Markaziy Osiyo tarixini, ayniqsa Xorazm davlatining rivojlanish jarayonlarini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotlar natijasida topilgan moddiy-madaniy yodgorliklar mintaqaning uzoq tarixiy davrlardagi turmush tarzi, hunarmandchilik, savdo va ijtimoiy hayoti haqida boy ma'lumotlar beradi[2].

Gurlan shahri va uning atrofidagi arxeologik yodgorliklarni o'rganish ishlari asosan XX asrning o'rtalaridan boshlanib, hozirgi kungacha davom etmoqda. 1937-1940-yillarda Xorazm AEKE rahbari Sergey Tolstov boshchiligidagi Gurlan tumani va Xorazmning boshqa hududlarida ilk keng ko'lamli qazishmalar olib borildi. Bu davrda Xorazmning qadimiy shahar va qo'rg'onlari, jumladan Gurlan atrofidagi bir nechta arxeologik yodgorliklar aniqlangan. 1950-1960-yillarda ham bu eyrda tadqiqotlar davom ettirilib, Gurlan va Xorazmning boshqa hududlarida joylashgan yodgorliklarda chuqur qazishmalar o'tkazildi[3]. Natijada arxeolog mutaxassislar mudofaa devorlari, qadimiy turar-joylar va sug'orish tizimlari qoldiqlarini o'rgandilar. Ushbu tadqiqotlar zamirida Xorazm tarixi va arxeologiyasi bo'yicha bir qator ilmiy maqolalar va kitoblar chop etildi.

Xorazm tarixi xususan Gurlan shahrini o'rganishimizda avvalo biz o'sha davrdagi manbalarga tayanib ham, shahar hayoti haqida ma'lumotlar olishimiz mumkin. Xorazm hududi haqida qimmatli ma'lumot beruvchi asosiy manbalardan biri arab geograf va tarixchilari Al-Istahriy va Ibn Havqalning asarlaridir. Ularning mashhur geografik asarlari "Kitab al-Masalik va al-Mamalik" (Yo'llar va mamlakatlar kitobi) IX-X asrlarda yozilgan bo'lib, Xorazm haqida batafsil tasvirlarni o'z ichiga oladi[4].

Al-Istahriy Xorazmni o'sha davrdagi muhim savdo va sug'orish markazi sifatida tasvirlab, uning shaharlarini sanab o'tadi. Xorazmning asosiy shaharlaridan biri bo'lgan Kat, Vazir, Jurjaniya (hozirgi Urganch) va ularning atrofidagi qishloqlar haqida so'z yuritadi. Gurlan, ehtimol, o'sha davrdagi kichikroq shahar yoki mustahkam qishloq bo'lgan. Ibn Havqal Al-Istahriy asarini qayta ishlagan va boyitgan geograf hisoblanadi. U Xorazmning sug'orish tizimi, Amudaryoning geografik o'рни va shaharlarining iqtisodiy ahamiyati haqida yozgan. Unga ko'ra,

Xorazm yirik savdo yo'llarining chorrahasida joylashgan bo'lib, dehqonchilik va hunarmandchilik rivojlangan edi[1]. Ushbu asarlar orqali Xorazmning iqtisodiy, ijtimoiy va geografik muhim jihatlarini o'rganish Gurlan tarixini ham chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Shu o'rinda Gurlan so'zi etimologiyasiga to'xtalsak, Professor A.Nabiyevning Tarixiy o'lkashunoslik kitobida keltirilishicha "Bir vaqtlar bu yerda ko'r chol va cho'loq kampir ko'chib kelgan. Ular hunarmand bo'lib, bozorda o'zlari yasagan narsalarni sotishar ekan. Ular yasagan narsalar juda talabgir bo'lib, aholi kosiblarda bir sir bor deb ularning atrofiga joylasha boshlabdilar. Zamonlar o'tishi bilan bu yerlar (ko'r va lang-ko'rlang)Gurlan nomini olibdi[6].

Z. Do'simovning aytishicha, Gurlan so'zining paydo bo'lishi turkiy-mo'g'ul davri bilan bog'liqdir. Mahalliy aholi Gurlan asli Ko'rlang bo'lib aholi tomonidan Gurlan deya talqin qilinadi deydi. Mo'g'ul tilida bog', hovli ma'nosini anglatuvchi Xureelen so'zi bo'lib, bu talqinga ko'ra, to'xtash joyi degan ma'noni anglatadi.

1991-2000-yillar O'zbekiston Fanlar akademiyasining arxeologlari Gurlan va uning atrofidagi obidalarda izlanishlar olib bordilar. 2000-yillardan hozirgi kungacha Gurlan atrofidagi tarixiy obidalar bo'yicha ilmiy-ekspeditsiyalar muntazam amalga oshirilmoqda. 2014-yilda Xorazmning qadimiy yodgorliklari, jumladan Gurlan bilan bog'liq tarixiy joylar YuNESKOning Jahon merosi ro'yxatiga taklif etilgan[6].

Xorazmning Gurlan shahri va uning atrofida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar mintaqaning qadimiy tarixi, madaniy va iqtisodiy hayoti haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Tadqiqotlar asosan O'zbekiston Fanlar akademiyasi, Xorazm arxeologiya ekspeditsiyasi va boshqa xalqaro ilmiy guruhlar tomonidan olib borilgan.

Ko'p yillar davomida Gurlanda amalga oshirilgan tadqiqotlar natijasida Gurlan hududida qadimiy shahar devorlari, qo'rg'on va istehkomlar qoldiqlari topilgan. Arxeologlar mudofaa tizimi qoldiqlarini aniqlab, bu yerda mustahkam shahar bo'lganini tasdiqlashdi. Ariq va kanal tizimlari shahar dehqonchilik bilan shug'ullanganini ko'rsatadi. Amudaryo yaqinidagi Gurlanda qadimiy sug'orish tizimi qoldiqlari aniqlandi. Qazishmalar davomida sopol idishlar, kulolchilik mahsulotlari, pichoqlar va bronza ashyolar topilgan. Bu topilmalar Gurlanda rivojlangan hunarmandchilik markazi bo'lganini ko'rsatadi[5].

Gurlanda qadimgi Xorazm davlatiga tegishli tangalar, shuningdek, bitiklar topilgan bo'lib, bu shahar qadimiy savdo markazi bo'lganligini tasdiqlaydi. Tadqiqotlar davomida Gurlanda qadimiy zardushtiylikka oid dafn marosimlari, qabristonlar va islom davriga oid maqbaralar topilgan. Gurlan yaqinida bir nechta qadimiy qal'a va qo'rg'onlar o'rganilganligidan ko'rish mumkinki, shaharning devor qoldiqlari va minoralari qadimgi mudofaa tizimining murakkabligini ko'rsatadi[1].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Xorazmning Gurlan shahri Markaziy Osiyoning qadimiy madaniy va tarixiy markazlaridan biri bo'lib, uzoq asrlik boy tarixga ega. Arxeologik tadqiqotlar natijasida bu hududda qadim zamonlardan beri rivojlangan shaharsozlik, savdo-sotiq va madaniy hayot mavjud bo'lganligi aniqlangan. Qazishmalar davomida topilgan mudofaa devorlari, turar-joylar, sug'orish tizimlari va madaniy-maishiy buyumlar Gurlanning tarixiy rivojlanishini o'rganishda muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi. Shahar tarixi asosan miloddan avvalgi davrlardan to o'rta asrlargacha bo'lgan davrlarni o'z ichiga olib, Xorazm davlatining siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotida katta rol o'ynagan. Bugungi kunda Gurlan hududida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar uning tarixini yanada chuqurroq o'rganishga va milliy madaniy merosni saqlashga yordam beradi. Shu sababli, Gurlan shahri mintaqaning bebaho tarixiy obidalari qatorida alohida e'tiborga loyiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Ahmedov M. O'rta Osiyo me'morchiligi tarixi. Toshkent. 1995. 69-81-b.
- 2.Davletov S., Abdullayev M. O'zbekistonning me'moriy yodgorliklari tarixi. Toshkent. 2022. 98-109-b.
3. To'pchiyev U. O'rta Osiyo me'moriy yodgorliklari. (uslubiy qo'llanma). Jizzax. 2024. 107-113-b.
- 4.Umid Bekmuhammad. Xorazm va xorazmliklar. Buxoro. 2023. 23-27-b.
- 5.O'rta Osiyo me'moriy yodgorliklari-Vatanimiz tarixini o'rganishning moddiy manbalari(majmua). Samarqand. 2011. 131-138-b.
6. www.wikipedia.uz internet sayti